

Zdzisław Jezierski
Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa w Skierniewicach

Powstanie i rozwój edukacji dla bezpieczeństwa jako systemu dydaktyczno-wychowawczego w polskich szkołach

Streszczenie: W artykule przedstawiono powstanie i rozwój systemu edukacji dla bezpieczeństwa w polskich szkołach. Zaczęto go tworzyć w 2009 roku na bazie istniejącego wcześniej przysposobienia obronnego. Ukazano uwarunkowania tej zmiany, związane ze wzrostem poziomu bezpieczeństwa militarnego z jednej strony, a pogorszeniem bezpieczeństwa wewnętrznego z drugiej. Ciągle bowiem zwiększa się katalog zagrożeń w życiu codziennym ludzi, przed którymi należy się zabezpieczać, monitorując ich rozwój, zapobiegając im, a gdy wystąpią, likwidować ich następstwa. Zasadniczym jednak celem tej edukacji jest przygotowanie człowieka do odpowiedniego działania w niebezpiecznych sytuacjach.

Słowa kluczowe: człowiek, współczesność, edukacja, bezpieczeństwo, zagrożenia, ustawiczność

Wstęp

Pragnienie bezpiecznego życia zawsze było jedną z najważniejszych potrzeb ludzi. Dlatego utworzyli organizację państwową, której głównym zadaniem była obrona całości terytorium oraz społeczeństwa. Już w starożytności ukształtowały się dwie tendencje związane z przysposobianiem do obrony. Pierwsza to należyte przygotowanie żołnierzy do walki, druga zaś dotyczyła powszechnej aktywności obywatelskiej na rzecz obrony. Zadania te prowadzono w różnych formach. Szczególną zaś rolę odgrywa edukacja w różnego rodzaju szkołach. Współczesne instytucje wykonujące zadania na rzecz bezpieczeństwa posiadają własne szkoły, które kształcą i wychowują potrzebnych im specjalistów. Natomiast społeczeństwo od 2009 roku przygotowywane jest do ochrony przed zagrożeniami w ramach edukacji dla bezpieczeństwa.

W artykule przedstawiono powstanie i rozwój edukacji dla bezpieczeństwa jako przedmiotu, a także jako systemu dydaktyczno-wychowawczego w polskich szkołach. Zaczęto go tworzyć w 2009 roku na bazie istniejącego wcześniej przysposobienia obronnego. Ukazano uwarunkowania tej zmiany, związane ze wzrostem poziomu bezpieczeństwa militarnego z jednej strony i pogorszeniem bezpieczeństwa wewnętrznego z drugiej. Ciągle bowiem zwiększa się katalog zagrożeń w życiu codziennym ludzi, przed którymi powinni się zabezpieczyć, monitorując ich rozwój, zapobiegając im, a gdy wystąpią, likwidować ich następstwa. Zasadniczym jednak celem tej edukacji jest przygotowanie człowieka do odpowiedniego działania w niebezpiecznych sytuacjach.

1. Bezpieczeństwo jako wartość fundamentalna w życiu człowieka

Termin bezpieczeństwo należy do pojęć niejednoznacznych, jego zakres jest bardzo rozległy i rozpatrywany wieloaspektowo. Odnosi się do jednostek, grup społecznych, a także do społeczeństw, narodów oraz całej ludzkości. Może dotyczyć również państw, regionów (kontynentów) i świata. Z reguły analizuje się go w dwóch aspektach: wewnętrznym i zewnętrznym. Natomiast łączne ich ujmowanie określa się mianem bezpieczeństwa narodowego (Jakubczak 2006, s. 13-74)

Współcześnie rozróżnia się również dwa podejścia do kwestii bezpieczeństwa narodowego: tradycyjne, określane też jako racjonalistyczne, mające wielowiekową tradycję – skupiające się na obronie narodowego, suwerennego państwa przed zagrożeniami zewnętrznymi o charakterze militarnym oraz szerokie (kompleksowe) – uwzględniające nie tylko aspekty militarne, ale też pozamilitarne, co oznacza także dostrzeżenie nowych zagrożeń, jakie ujawniają się wraz z rozwojem cywilizacyjnym i technologicznym. Przyspieszenie procesów globalizacji spowodowało, że w koncepcję rozszerzonego spojrzenia na sprawy bezpieczeństwa wpisuje się również współczesne, zinternacjonalizowane ujęcie problematyki bezpieczeństwa wewnętrznego. Dodać przy tym trzeba, że ewolucja kompleksowej teorii bezpieczeństwa doprowadziła do odejścia od tradycyjnego prymatu państwa narodowego jako naczelnego podmiotu bezpieczeństwa i uczynienia człowieka jego głównym przedmiotem zainteresowania (konceptcja *human security*) (Marczuk 2009, s. 69).

Bezpieczeństwo jest postrzegane jako dynamiczne zjawisko (proces), któremu poddaje się dany podmiot. Za podmioty uznaje się wszystkie jednostki mające własne interesy, wyrażające ambicje ich realizacji. Są nimi pojedynczy ludzie, różne grupy społeczne, narody i społeczności międzynarodowe. Zachowania poszczególnych podmiotów, dynamicznie zmieniająca się współcześnie sytuacja międzynarodowa, gospodarcza i naukowo-techniczna powodują, że nie można traktować bezpieczeństwa jako czegoś stałego i zagwarantowanego. Wszystkie podmioty muszą podejmować działania, by zapewnić sobie gwarancję bezpieczeństwa oraz utrwać i rozwijać jego poziom. Bezpieczeństwo przejawia się we wszystkich dziedzinach aktywności podmiotu. W związku z tym jego struktura odzwierciedla strukturę aktywności, czyli jego funkcjonowania i istnienia. To zaś powoduje, że problematyka bezpieczeństwa przechodzi ciągle zmiany. Dawniej obejmowała ona głównie aspekty militarne, związane z obroną społeczeństwa przed zagrożeniami wojennymi. Natomiast współcześnie dokonujące się zmiany cywilizacyjne i wynikające z niego nowe wyzwania dla społeczeństw rozszerzyły gamę pojęciową bezpieczeństwa i zmusiły państwa do uwzględniania w swojej działalności innych, pozamilitarnych jego aspektów. Działalność ta spowodowała, że bezpieczeństwo militarne stało się częścią składową bezpieczeństwa

w ogóle (rozumianego szeroko). W tym ujęciu bezpieczeństwo traktuje się jako dziedzinę aktywności podmiotu, który zmierza do zapewnienia sobie możliwości przetrwania, rozwoju i swobody realizacji własnych interesów w konkretnych warunkach, poprzez: wykorzystanie okoliczności sprzyjających (szans), podejmowanie wyzwań, redukcja ryzyka oraz przeciwdziałanie (zapobieganie i przeciwstawianie się) wszelkiego rodzaju zagrożeniom dla niego i jego interesów (Jagiello 2008, s. 17-21; Stańczyk 1996, s. 15-38).

Bezpieczeństwo ma charakter podmiotowy, a będąc jedną z naczelnych potrzeb człowieka, jest zarazem podstawową potrzebą społeczności lokalnych, państw, narodów i systemów międzynarodowych. Jego brak powoduje wzrost napięcia oraz poczucie zagrożenia, a także sprawia, że każdy z wymienionych podmiotów zaczyna oddziaływać na swoje otoczenie, aby usuwać, a przynajmniej oddalać zagrożenia, stany niepewności, obawy i niepokoje. Celem tych działań jest zwiększanie poczucia bezpieczeństwa w społeczeństwie. Ich organizatorem są władze rządowe i samorządowe, na których spoczywa odpowiedzialność za stan bezpieczeństwa. Stwierdzić należy, że poczucie bezpieczeństwa określane jest zarówno przez czynniki obiektywne i wymierne, jak i subiektywne, trudno wymierne i nie zawsze racjonalne. Jednakże rola tych drugich bywa równie ważna jak pierwszych, a niekiedy nawet większa, bowiem przeświadczenie o zagrożeniu często jest impulsem do działania równie silnym jak zagrożenie realne. Dlatego też wprowadzono pojęcie „stan bezpieczeństwa”, uznając, że „stan” jest niemierzalny, a decydującą kwestią w zapewnieniu bezpieczeństwa jest jego postrzeganie przez społeczeństwo i władze państwowe. Jednakże władze centralne, dbając o zapewnienie bezpieczeństwa państwa, nie mogą bezkrytycznie opierać się na postrzeganiu go przez społeczeństwo i władze lokalne. Dlatego do określenia jego stanu powołują wyspecjalizowane gremia, które na podstawie badania różnych czynników i przesłanek określają stan bezpieczeństwa i postulują, jak go podwyższyć (Pieczyk 2011, s.13-16).

Problematyka bezpieczeństwa państwa koncentruje się wokół kluczowych kategorii, do których należą:

- interesy narodu oraz wynikające z nich cele strategiczne i operacyjne w dziedzinie bezpieczeństwa;
- warunki bezpieczeństwa, czyli szanse, wyzwania, ryzyko i zagrożenia dla realizacji interesów oraz osiągnięcia celów w dziedzinie bezpieczeństwa;
- strategiczne (długofalowe) i polityczne (operacyjne, bieżące) koncepcje działań zmierzających do osiągnięcia przyjętych celów w danych warunkach;
- systemy bezpieczeństwa, czyli zasoby podmiotu wydzielone do realizacji przyjętych koncepcji i zadań, odpowiednio do tych zadań zorganizowane i przygotowane (Koziej 2008, s. 11-12).

Każde państwo w trosce o umacnianie własnego bezpieczeństwa podejmuje wiele przedsięwzięć, które według kryterium przedmiotowego dzieli się na następujące rodzaje bezpieczeństwa: polityczne, wojskowe, gospodarcze, naukowo-techniczne, kulturowe, ideologiczne i społeczno-ekonomiczne (Ściborek i in. 2015, s. 29-55).

Aby zrealizować swoje zadania w zakresie umacniania i kształtowania pożądanego stanu bezpieczeństwa, państwa tworzą wyspecjalizowane instytucje oraz służby, które w ramach swoich kompetencji odpowiadają za poszczególne dziedziny bezpieczeństwa, monitorują jego stan i podejmują stosowne do jego potrzeb działania (Bożek M. i in., *passim*; Bezpieczeństwo narodowe Polski..., s. 281-312). Potwierdzają to zapisy „Strategii bezpieczeństwa narodowego RP”, które mówią, że rozwój właściwie zorganizowanego systemu bezpieczeństwa państwa jest podstawowym zadaniem polskiej polityki bezpieczeństwa. Jednocześnie podkreślają one, że w tworzeniu i realizacji tej polityki powinny uczestniczyć szerokie kręgi naszego społeczeństwa. Szczególnie istotne znaczenie ma połączenie sił administracji samorządowej i społeczności lokalnej, gdyż mieszkańcy gmin i ich władze urzeczywistniają w praktyce cele polityki bezpieczeństwa (Strategia Bezpieczeństwa Narodowego 2014, s. 36).

Powyżej stwierdziliśmy, że zasadniczym przedmiotem troski bezpieczeństwa jest człowiek, ochrona jego życia i zdrowia, mienia, a także środowiska, w którym mieszka, uczy się i pracuje. Na kwestie te powinna być nakierowana polityka bezpieczeństwa państwa. Zapewnienie bezpieczeństwa ludziom jest bowiem istotą bezpieczeństwa narodowego. Tak ukierunkowane bezpieczeństwo jest warunkiem harmonijnego funkcjonowania jednostek i ich rozwoju, co przekłada się na rozwój i funkcjonowanie grup lokalnych, społeczeństw (narodów) i pośrednio na społeczność międzynarodową. Podkreślić przy tym należy, iż bez zapewnienia poczucia bezpieczeństwa jednostce niemożliwy jest postęp i rozwój społeczny.

2. Współczesne zagrożenia bezpieczeństwa człowieka

Antonimem bezpieczeństwa jest zagrożenie. Pojęciem tym określa się zjawisko, które narusza stan bezpieczeństwa lub też sytuację, w której pojawia się zwiększone prawdopodobieństwo powstania stanu niebezpiecznego dla otoczenia. W przypadku wystąpienia zagrożenia człowiek obawia się utraty istotnych dla niego wartości, między innymi takich jak: zdrowie, życie, wolność, swoboda, dobra materialne czy piękno. Mówiąc o otoczeniu mamy na myśli środowisko ludzkie i przyrodnicze w miejscu zamieszkania, nauki i pracy, a także w przestrzeni państwowej oraz międzynarodowej. Istotny jest też aspekt psychologiczny tego zjawiska, związany ze sferą świadomościową danego podmiotu – człowieka, grupy społecznej, narodu lub narodów. Zagrożenie oznacza pewien stan psychiki lub

świadomości, wywołany postrzeganiem zjawisk, które są oceniane jako niekorzystne lub niebezpieczne (Fehler 2007, s. 10-12).

Niekiedy zagrożenie próbuje się traktować zbyt rozległe przez włączanie w zakres tego pojęcia wszystkich sytuacji trudnych. Tymczasem znaczna część z nich to wyzwania, czyli nowe, nieznanne sytuacje, które zmuszają do podejmowania wysiłku na rzecz wyboru właściwej drogi postępowania. Brak aktywności czy przemyślanych reakcji wobec pojawiających się wyzwań może spowodować, że przerodzą się one w zagrożenia. Zagrożeniom i ryzykownym sytuacjom często towarzyszy strach i lęk tych, którym przyszło funkcjonować w takich okolicznościach. Pojęcia te są także ważne dla rozważań o zagrożeniach, tworzą bowiem istotne konteksty związane z ich postrzeganiem, interpretowaniem i sposobami reagowania. Strach stanowi reakcję na zagrożenie realnie istniejące, natomiast lęk na zagrożenie potencjalne, oczekiwane lub wyobrażalne.

W swych dziejach ludzkość najbardziej obawiała się ekstremalnych sił natury oraz działań wojennych i przez wiele wieków przygotowywała się głównie przed zagrożeniami z nimi związanymi. Dopiero pod koniec XX wieku, po zakończeniu zimnej wojny zaczęła dostrzegać i interpretować inne rodzaje zagrożeń, które w pełniejszej formie się ujawniały. Współcześnie zagrożenie jest traktowane jako pośrednie lub bezpośrednie destrukcyjne oddziaływanie na podmiot. To także brak poczucia bezpieczeństwa. Zagrożenia mogą naruszać bezpieczeństwo w wielu płaszczyznach życia społecznego. W literaturze przedmiotu wymienia się wiele ich rodzajów i podziałów, zależności od przyjętych kryteriów. Na przykład stosując kryterium przedmiotowe, wyróżniamy zagrożenia polityczne, militarne, ekonomiczne, informacyjne, społeczne (społeczno-kulturowe) i ekologiczne (Pieczywok 2011, s. 143-149; Nowak 2011, s. 40-50).

Podział ze względu na przyczyny wyróżnia: zagrożenia wewnętrzne i zewnętrzne, natomiast ze względu na charakter: militarne i pozamilitarne (Dworecki 2001, s. 21). W skład zagrożeń zewnętrznych wchodzi te, których źródłami są przyroda, wytwory ludzkiej cywilizacji, inny człowiek lub ludzie. Wśród zagrożeń spowodowanych przez przyrodę wyróżnia się: nawałnice, powodzie, susze, trzęsienia ziemi, śnieżyce itp. Do zagrożeń ekonomicznych i społecznych zalicza się: bezrobocie, niedostatek i ubóstwo, degradację ekonomiczną i socjalną jednostek, rodzin, grup zawodowych i społeczności lokalnych, kryzys edukacji, nauki, zdrowia, mieszkalnictwa, środowiska naturalnego. Wśród zagrożeń o charakterze społecznym szczególnie groźne są te, które zaliczane są do patologii rodziny: sieroctwo społeczne, narkomania, alkoholizm, przemoc w rodzinie, zaniedbania zdrowotne, opiekuńcze i wychowawcze. Niebezpieczne są również te, w których człowiek stanowi zagrożenie dla siebie: uzależnienia, samobójstwa, skłonność do autoagresji. Specyficzną grupą są te, które występują w miejscach pracy, np. mobbing, w szkole – przemoc starszych uczniów wobec młodszych (Kunikowski 2011, s. 275).

Zagrożenia nie tylko są odczuwane przez jednostki, często nabierają szerszych wymiarów społecznych. Zagrożenie grup ludzkich to sytuacja, w której pojawienie się względnie trwałych i występujących na szerszą skalę skrajnie trudnych sytuacji życiowych w procesie egzystencji jednostek, rodzin i większych grup społecznych powoduje konflikty i zakłócenia w życiu społeczeństwa. Bezpieczeństwu zbiorowemu (społecznemu) zagrażają m.in.: zamieszki uliczne, ataki terrorystyczne, zorganizowana przestępczość, katastrofy przemysłowe i spowodowane przez siły natury (Fehler 2007, s. 38).

Wyróżniamy także wiele zagrożeń wobec państwa. Zagrożeniem politycznym określamy sytuację, w której fragmentarycznie lub szeroko płaszczyznowe zakłócenia działalności systemu politycznego obniżają jakość realizowanych przez niego funkcji. Natomiast zagrożenie ekonomiczne występuje wtedy, gdy gospodarka nie będzie w stanie samodzielnie się rozwijać lub gdy trudności zewnętrzne doprowadzą do zakłóceń jej funkcjonowania, co narazi na szwank ekonomiczny status obywateli i przedsiębiorstw oraz zagrazi fizycznemu przetrwaniu państwa jako jednostki geopolitycznej (Fehler 2008, s. 39).

Najbardziej dotkliwe dla państw i społeczności narodowych są zagrożenia militarne. Współcześnie jednak ocenia się, że państwa Europy, w tym również Polska, nie są zagrożone wojną o globalnym zasięgu. Wstąpienie Polski do NATO i Unii Europejskiej wzmocniło podstawy niepodległego bytu i jednocześnie odsunęło groźbę zagrożenia militarnego. Potencjalni agresorzy muszą się bowiem liczyć z możliwością solidarnej reakcji pozostałych członków Sojuszu Północnoatlantyckiego. Wskazać należy, iż członkostwo w tych organizacjach stawia przed Polską, a zwłaszcza przed jej siłami zbrojnymi, nowe wyzwania i zadania. Trzeba bowiem realizować zobowiązania sojusznicze i włączać się do kształtowania systemu zbiorowego bezpieczeństwa, jak też uczestniczyć w misjach pokojowych w różnych regionach świata (Irak, Afganistan, Republika Środkowoafrykańska, Bałkany – Kosowo). Zadania te wykonują żołnierze Wojska Polskiego. Aby efektywnie je wykonywać przechodzą oni specjalistyczne wyszkolenie wojskowe zarówno w kraju, jak też na poligonach innych państw NATO. Wykorzystują przy tym najnowsze uzbrojenie. Dzięki temu zdobywają wysokie umiejętności bojowe. Wykazują je chlubnie uczestnicząc w misjach pokojowych. Dzięki temu terytorium naszego państwa nie jest zagrożone agresją militarną (Jakubczak 2006, s. 276-280).

Nie oznacza to jednak, że społeczność naszego kraju nie jest narażona na niebezpieczeństwo ataków zbrojnych, w których może być zagrożone życie i mienie. Wydaje się, że minęły już czasy klasycznych zagrożeń wojennych, w których stawały przeciwko sobie masowe, dobrze uzbrojone i wyszkolone armie. Współczesne zagrożenia noszą bowiem charakter asymetryczny. Istotą konfliktu asymetrycznego jest działanie pośrednie, polegające na omijaniu silnych stron

przeciwnika, atakowaniu zaś jego miejsc wrażliwych, w zasadzie nie chronionych (tzw. cele miękkie). Często podmiot niepaństwowy stosuje takie metody, których państwo nie może użyć, choćby z uwagi na sprzeciw opinii publicznej. Do zagrożeń asymetrycznych zalicza się przede wszystkim terroryzm i zorganizowaną przestępczość. Istnieje też niebezpieczeństwo użycia broni masowego rażenia przez podmioty pozapaństwowe, a także zagrożenie informatyczne (wojna informacyjna) (Madej 2007, s. 68).

Współczesne państwo musi być zatem zdolne zarówno do odparcia napaści zbrojnej i obrony terytorium, jak i zapewnienia ochrony i obrony ludności przed skutkami katastrof technicznych i ekologicznych, klęsk żywiołowych i terroryzmu. W swoich działaniach państwo musi przewidzieć także skutki szeroko rozumianego postępu cywilizacyjnego, w tym skutków: globalizacji, migracji, ubożenia i rozwarstwienia społecznego oraz dysproporcji rozwoju poszczególnych regionów.

3. Cele i zadania edukacji dla bezpieczeństwa

Niezwykle ważną rolę w kształtowaniu bezpieczeństwa odgrywa edukacja. Termin ten należy do podstawowych pojęć pedagogiki, także pedagogiki obronnej. Określa się nim proces zdobywania wiedzy, składający się zarówno z wychowania, jak i kształcenia, które powiększają stan wiedzy danej osoby oraz rozwijają określone cechy i umiejętności. Podkreśla się przy tym także, że „[...] edukacja to ogół procesów, których celem jest zmienianie ludzi, stosownie do panujących w danym społeczeństwie ideałów i celów wychowawczych” (Zalewski 2001, s. 41).

Wskazać trzeba, że edukacja spełnia dwie grupy celów:

- cele jednostkowe, dając dobro i szczęście jednostkom;
- cele społeczne, umożliwiając społeczeństwu zapewnienie warunków optymalnego rozwoju, poprzez kształtowanie pożądanych postaw wśród jego obywateli oraz nabywanie przez nich odpowiednich kwalifikacji zawodowych (Okoń 1998, s. 68-69).

Wyszczególnia się pięć głównych form edukacji:

- edukację formalną (zinstytucjonalizowaną) – ma miejsce na etapie edukacji szkolnej, za którą odpowiada na etapie podstawowym i średnim MEN. Za edukację formalną studentów dziennych w trakcie studiów wyższych odpowiada MNiSW. Zazwyczaj jest to proces prowadzący do uzyskania dyplomów, certyfikatów czy zaświadczeń;
- edukację nieformalną – trwający przez całe życie proces kształtowania się postaw, wartości, umiejętności i wiedzy na podstawie różnych doświadczeń oraz wpływu edukacyjnego

otoczenia (grupy rówieśniczej, rodziny, środowiska społecznego, działalności gospodarczej) oraz oddziaływania mass mediów. Przykładem są m.in. edukacyjne konkursy, projekty, filmy, słuchowiska, gry multimedialne i symulacyjne, a także edukacja rozrywkowa;

- edukację nieoficjalną – zazwyczaj ma miejsce obok oficjalnego procesu nauczania bądź szkolenia, ale nie prowadzi do uzyskania certyfikatów czy dyplomów. Tego typu uczenie się obecne jest w miejscu pracy albo w ramach aktywności organizacji społeczeństwa obywatelskiego (np. organizacji pozarządowych, młodzieżowych, związków zawodowych, klubów sportowych, Ligi Obrony Kraju). Tego typu aktywności edukacyjne mogą kreować także same osoby uczące się;
- samoedukację (samokształcenie) – forma wzbogacania swojej wiedzy w sytuacji, gdy aktualna edukacja nie spełnia oczekiwań jednostki lub gdy została już zakończona w wyniku edukacji formalnej;
- edukację akcydentalną (*ad hoc*) – wynikającą z codziennych sytuacji, które wydarzyły się niespodziewanie i nie były zaplanowane, ale były źródłem wiedzy lub doświadczenia (Okoń 1998, s. 69-72).

Ta wielość celów oraz form stanowi również cechę edukacji dla bezpieczeństwa. Ministerstwo Edukacji Narodowej wprowadzając ją w 2009 r. do realizacji w gimnazjach i szkołach ponadgimnazjalnych, nadało jej dwojaką postać. Jedną z nich jest przedmiot edukacja dla bezpieczeństwa, realizowany po jednej godzinie tygodniowo w całorocznym cyklu kształcenia w obydwu wymienionych typach szkół średnich, a od kilku lat także w szkołach podstawowych. Drugą zaś stanowi szeroka formuła obowiązkowego obszaru edukacyjnego w systemie oświaty, którego zasadniczym elementem jest działalność dydaktyczno-wychowawcza szkoły, ale uczestniczą w niej też rodziny uczniów, organizacje młodzieżowe oraz stowarzyszenia działające w szkole i jej otoczeniu. Jego celem jest wyposażenie młodego pokolenia w kompetencje pozwalające na właściwe, zgodne z określonymi zasadami działanie w przypadkach kryzysowych, a szczególnie w sytuacjach zagrożeń życia i zdrowia. Zgodnie z przepisami prawa oświatowego dyrektor szkoły, tworząc szkolny zestaw programów nauczania i program wychowawczy, zobowiązany jest realizować zadania z dziedziny edukacji dla bezpieczeństwa, stosownie do obowiązujących podstaw programowych kształcenia ogólnego, a także odpowiednio do danego środowiska, w jakim uczeń się wychowuje, uwzględniając również lokalne zagrożenia dla bezpieczeństwa (Nowaczyk 2015, s. 70-71).

Wynika z tego, że w ponadpodstawowym środowisku szkolnym edukacja dla bezpieczeństwa stanowi pewien system. Jej cele, zadania i treść zostały uwzględnione w podstawie programowej

kształcenia ogólnego na wszystkich etapach edukacyjnych. Jeśli chodzi o cel edukacji dla bezpieczeństwa, ogólnie można go ująć jako rozwijanie oraz kształtowanie świadomości obronnej młodzieży, aby potrafiła przewidywać różne zagrożenia, a także mogła aktywnie uczestniczyć w przedsięwzięciach związanych z zapewnieniem bezpieczeństwa w różnych środowiskach społecznych (Pieczywok 2011, s. 70-72).

Pojęcie „edukacja dla bezpieczeństwa” często jest używane zamiennie z pojęciem „edukacja obronna”. Jednakże wskazać należy, że drugie ma znacznie węższy zakres i mieści się w obrębie pierwszego z nich. Edukacja obronna bowiem to: „przygotowanie społeczeństwa, ze szczególnym uwzględnieniem systemu kształcenia młodzieży szkolnej i akademickiej, do spełniania zadań humanitarnych, mających na celu zminimalizowanie następstw i likwidację skutków awarii, katastrof, klęsk żywiołowych w czasie pokoju, a także czynników rażenia broni podczas działań wojennych” (Siuda, Zaczek-Zaczyński 1999, s. 98-99).

Często wymienia się trzy ogólne cele edukacji obronnej, które dotyczą całego systemu edukacji i wyznaczają podstawowe kierunki jej funkcjonowania. Angażują one do działania organizacje, instytucje, służby i osoby związane z tematyką obronną, a także koordynują wszelkie wysiłki w tym zakresie, aby obejmowały one całe społeczeństwo. Pierwszy cel to kształtowanie hierarchii wartości, postaw, a także połączenia emocjonalnego społeczeństwa z zadaniami obronnymi, które dotyczą zagrożeń środowiska naturalnego, wojny, czy też zagrożeń wynikających z rozwoju cywilizacji. Kolejnym celem jest przystosowanie społeczeństwa jako całości, ale także poszczególnych instytucji, do praktycznej działalności za pomocą struktur i mechanizmów prawnych. Ma to na celu skuteczne działanie, zapobieganie i usuwanie zagrożeń zarówno militarnych, jak i w czasie pokoju. Trzecim celem jest przygotowanie społeczeństwa do samoobrony w sytuacjach zagrażających bezpieczeństwu (Kucharski 2002, s. 151-152).

Ogólnym zaś celem edukacji dla bezpieczeństwa jest kształcenie i rozwijanie świadomości obronnej młodzieży, by nie tylko potrafiła szybko i trafnie przewidywać różnorodne zagrożenia, ale także określać je i aktywnie uczestniczyć w przedsięwzięciach związanych z zapewnieniem bezpieczeństwa w środowiskach społecznych (Siuda 2002, s. 33).

Natomiast jej ogólnym zadaniem jest zajmowanie się zagrożeniami w czasie pokoju oraz przygotowanie dzieci i młodzieży do rozpoznawania zagrożeń i radzenia sobie z niebezpieczeństwami, jakie niesie codzienne życie. Jest to jeden z istotnych elementów edukacyjnych placówek oświatowych, ponieważ to przede wszystkim właśnie szkoła przygotowuje młodych ludzi do radzenia sobie w dorosłym życiu, już nie tak bezpiecznym jak świat dziecięcy, w którym to obowiązkiem rodziców, opiekunów czy pedagogów jest zapewnienie bezpieczeństwa.

Edukacja dla bezpieczeństwa ma wielopłaszczyznowy, wielowątkowy i interdyscyplinarny wymiar. Dotyczy ona bowiem trzech zasadniczych aspektów:

- bezpieczeństwa jednostki (człowieka) wyposażonej w charakterystyczny system wartości i norm społecznych, jakie dotyczą jej imperatywów związanych z bezpieczeństwem indywidualnym;
- bezpieczeństwa grupy ludzi, którzy pragną czuć się bezpiecznie we wszystkich możliwych relacjach interpersonalnych;
- bezpieczeństwa państwowych oraz międzynarodowych struktur sformalizowanych pod kątem prawnym, takich jak gmina, powiat, województwo, państwo lub grupa państw (Kitler 2006, s. 16).

Charakterystyka celów i zadań edukacji dla bezpieczeństwa została też ujęta w strategii bezpieczeństwa narodowego: „Realizowana jest przez szkolnictwo powszechne i wyższe, centralne i lokalne instytucje państwowe oraz stowarzyszenia i organizacje pozarządowe. Priorytetowe znaczenie ma podnoszenie świadomości społecznej w kwestii rozumienia zagrożeń dla bezpieczeństwa oraz kształtowanie kompetencji pozwalających w sposób celowy i racjonalny reagować na nie. Istotne jest także zwiększanie efektywności działania administracji publicznej w sprawach bezpieczeństwa poprzez ustawiczne podnoszenie kwalifikacji i zdolności do skutecznego reagowania na zagrożenia” (Strategia Bezpieczeństwa Narodowego 2014, s. 39).

Powyższe słowa potwierdzają, że edukacja dla bezpieczeństwa jest procesem permanentnym i obejmującym całe społeczeństwo, zarówno dzieci, młodzież, jak i osoby dorosłe. Faktem jest, że bezpośrednia edukacja dorosłych jest czynnością trudną, gdyż w formie zorganizowanej może być ona prowadzona jedynie w postaci dobrowolnych kursów i szkoleń. W związku z tym wiele krajów wykorzystuje do tego celu oddziaływanie dzieci na rodziców oraz dorosłych. Ponadto do przekazywania tych treści dorosłym nakazuje się szerokie wykorzystywanie publiczne media (Strategia Bezpieczeństwa Narodowego 2014, s. 39).

Najbardziej efektywna jest zinstytucjonalizowana forma edukacji dla bezpieczeństwa, realizowana w przedszkolach, a szczególnie w szkołach podstawowych i średnich. Dzieci i młodzież bowiem chętnie uczą się i zdobywają umiejętności przeciwstawiania się różnym zagrożeniom bezpieczeństwa. Pomagają im w tym dobrze opracowane podręczniki do tego przedmiotu. Każde kolejne ich wydanie coraz lepiej przedstawia kwestie zagrożeń oraz zasady bezpieczeństwa. Przykładem tego jest ostatnio wydany podręcznik dla uczniów szkoły podstawowej, który zawiera następujące rozdziały: bezpieczeństwo państwa, postępowanie w sytuacjach zagrożeń, podstawy pierwszej pomocy, profilaktyka zdrowotna (Słoma 2017, *passim*).

Szczególną jednak rolę w edukacji dla bezpieczeństwa odgrywają szkoły wyższe. Niemal każda uczelnia prowadzi samodzielne wydziały lub kierunki kształcące specjalistów w zakresie bezpieczeństwa wewnętrznego, ochrony środowiska czy bezpieczeństwa zdrowotnego. Założeniem jest bowiem, aby uczelnie stanowiły ukoronowanie przygotowania wysoko wykwalifikowanych kadr dla administracji, gospodarki i oświaty, zdolnych do wprowadzenia w praktykę życia publicznego zasad zrównoważonego rozwoju i bezpiecznych działań (Ziemkiewicz-Gawlik 2016, s. 225-230).

Jednym z istotniejszych aspektów bezpieczeństwa jest ratownictwo, którego zakres działalności jest bardzo szeroki na wielu szczeblach organizacji każdego kraju. Działalność ta jest prowadzona permanentnie w czasie pokoju. Dotyczy spraw związanych z ratowaniem zarówno zdrowia i życia ludzkiego, a także mienia, jak i otaczającego środowiska. Dlatego też trafnym założeniem jest, aby w systemie edukacji dla bezpieczeństwa przede wszystkim znalazły się zagadnienia przygotowujące społeczeństwo do ratowania życia człowieka, z nauką zasad udzielania pierwszej pomocy na czele. Pojęciem pierwszej pomocy określa się „zespół czynności podejmowanych w celu ratowania osoby w stanie nagłego zagrożenia zdrowotnego, wykonywanych przez osoby znajdujące się na miejscu nieszczęśliwego zdarzenia (wypadku), którego uczestnicy odnieśli obrażenia ciała, zagrażające ich zdrowiu lub życiu. Stwierdzić trzeba, że każdy człowiek powinien posiadać choćby elementarną wiedzę i umiejętności w tym zakresie, gdyż prawnie jest zobligowany do jej udzielenia w razie takiej potrzeby” (Ustawa z 8.09.2006 r. o PRM).

Nauka udzielania pierwszej pomocy to niezwykle ważny etap potrzebny do zgłębiania wiedzy z zakresu szeroko pojętej edukacji dla bezpieczeństwa. Pierwsza pomoc bowiem to problematyka bardzo rozległa. Nauka ta nie ogranicza się tylko do przekazania umiejętności sprawnego wykonywania zabiegów sanitarnych. W jej ramach uczniowie zdobywają też wiedzę o zdarzeniach kryzysowych oraz różnorodnych zagrożeniach. Ważne jest też to, że uczniowie zdobywając umiejętność niesienia pomocy innym, pozyskują również wiarę w siebie i we własne możliwości. Natomiast pomagając innym, wyrabiają w sobie odwagę do podejmowania działań w szybkim tempie.

Umiejętność udzielania pierwszej pomocy stanowi więc istotny element w życiu każdego człowieka. Może ona przydać się w każdej chwili, nie tylko w udzielaniu pomocy innym, ale też sobie (samopomoc). Wzmacnia ona więzi międzyludzkie. Fakt podejścia do poszkodowanego, wsparcie psychiczne, rozmowa (o ile jest przytomny) stanowią nie tylko bardzo istotny aspekt pierwszej pomocy, ale też silny czynnik kształtowania pozytywnych interakcji międzyludzkich, które wzmacniają grupy środowiskowe, rozwijają formy uspołecznienia i usprawniają współdziałanie społeczności lokalnych.

W dobie współczesnych zagrożeń podstawową umiejętnością, którą każdy powinien posiadać, jest wiedza z zakresu pierwszej pomocy. Dlatego też kwestia ta powinna być priorytetową w edukacji dla bezpieczeństwa i należy dążyć do tego, by nauką tą objęto jak najszersze kręgi społeczeństwa. Istotnym krokiem na tej drodze jest Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z 27 sierpnia 2012 r. w sprawie kształcenia ogólnego w poszczególnych typach szkół. Zawiera ona kilka podpunktów odnoszących się bezpośrednio do bezpieczeństwa i zagadnień z zakresu pierwszej pomocy na każdym etapie nauczania dzieci i młodzieży, począwszy od przedszkola, poprzez szkołę podstawową, do średniej (portaloswiatowy).

Istotną częścią edukacji dla bezpieczeństwa stanowi ochrona przeciwpożarowa. Również ma powinna mieć wymiar ogólnospołeczny, gdyż każda osoba powinna posiadać podstawową wiedzę w tym zakresie. Na każdym bowiem, kto korzysta ze środowiska, budynku, obiektu lub nawet terenu, ciąży obowiązek zabezpieczenia ich przed zagrożeniem pożarowym lub innym miejscowym zagrożeniem, a jego naruszenie stanowi wykroczenie (Ustawa z 24.08. 1991).

Kwestia ta jest o szczególnie ważna, gdyż według ustaleń specjalistów z tej dziedziny znajomość zasad ochrony przeciwpożarowej w naszym społeczeństwie jest zbyt mała. Wiedzę na ten temat posiadają głównie pracownicy jednostek ochrony przeciwpożarowej, a także inwestorzy budowlani. Pierwsi z nich są głównymi realizatorami edukacji przeciwpożarowej prowadzonej w przedszkolach i szkołach, a także w postaci społecznych akcji edukacyjnych, skierowanych do różnych grup wiekowych. Ponadto wydają broszury i poradniki zachowań w określonych sytuacjach i wskazówki zapobiegania wystąpieniu pożaru lub innych zagrożeń (Paśnicka 2012, s. 31-40).

Do zagrożeń, które wywołują ogromny strach w naszym społeczeństwie należą katastrofy żywiołowe, spowodowane przez naturę, np. powódzie, huragany oraz katastrofy techniczne: budowlane, kolejowe i drogowe. Do odpowiedniego zachowania w nich również należy przygotować społeczeństwo w ramach edukacji dla bezpieczeństwa (Morawska 2012, s. 91-97; Błachut 2012, 91-97).

Prowadząc zajęcia o różnorodnych zagrożeniach nauczyciele powinni podejmować również kwestie związane z bezpieczeństwem na terenie ich szkoły oraz w jej pobliżu, a także na drogach uczniów z domu do szkoły. Z przykrością bowiem należy stwierdzić, że pomimo wysiłków w tym zakresie ciągle wzrastają dane statystyczne, mówiące o narkomanii wśród uczniów, o ich agresji i przemocy oraz o wypadkach na drogach.

Do zagrożeń chyba najmniej dostrzeganych w naszym społeczeństwie należą choroby cywilizacyjne. Powszechnie wiadomo, że rozwój cywilizacji niesie wiele dobrodziejstw technicznych, które ludzie chętnie przyjmują, przyzwyczajają się do nich i nie potrafią z nich zrezygnować.

Nie dostrzegają zaś związanych z nimi niebezpieczeństw. Pojęcie choroby cywilizacyjne obejmuje schorzenia nowoczesnego świata, których źródłem stał się galopujący postęp we wszystkich dziedzinach życia. Są one związane z ujemnymi skutkami życia w warunkach wysokiej cywilizacji, takimi jak: sytuacje stresowe i ustawiczne napięcie nerwowe, mała ruchliwość mięśniowa, oddziaływanie skażeń środowiska (dymy, gazy, różne związki chemiczne, promieniowanie jonizujące), hałas i nieracjonalne odżywianie się. Do głównych schorzeń należą: nadciśnienie tętnicze, choroba wieńcowa, choroba wrzodowa, dolegliwości alergiczne, otyłość zaburzenia psychiczne (Bąk-Romaniszyn 2013, *passim*).

Przedstawione powyżej nowe zagrożenia człowieka są tak znaczące, że powinny stać się przedmiotem szeroko zakrojonej edukacji, obejmującej wiele przedmiotów szkolnych oraz dziedzin nauki. Edukacja dla bezpieczeństwa realizowana w szkołach powinna być inspiracją dla każdego człowieka do wzmożonej troski o własne zdrowie i życie. Wymieniony powyżej podręcznik do tego przedmiotu dla uczniów szkoły podstawowej zawiera rozdział o profilaktyce zdrowotnej, mówiący o zagrożeniach cywilizacyjnych i zasadach przeciwdziałania im. Oby jego treści sprawiły, że dążenie do własnego bezpieczeństwa, w tym bezpieczeństwa zdrowotnego będzie wyzwaniem do ustawicznej edukacji dla każdego człowieka.

Zakończenie

Zapoczątkowana w naszym kraju w 2009 r. działalność systemu edukacji dla bezpieczeństwa z pewnością budzi wiele zastrzeżeń wśród nauczycieli, a być może i w społeczeństwie. Warto jednak dostrzec, że zdobywane doświadczenia stanowią kanwę dla doskonalenia form, treści i metod edukacji na rzecz poprawy bezpieczeństwa. Istotne jest to, że coraz więcej szkół rozwija współpracę z jednostkami ratownictwa medycznego, straży pożarnej oraz policji, co przekłada się na większe zainteresowanie problematyką zagrożeń i bezpieczeństwa wśród uczniów.

Optymizmem napawa fakt, że współpracą tą nie tylko zainteresowani są dyrektorzy szkół, ale i przedstawiciele instytucji bezpieczeństwa publicznego, którzy od wielu lat współpracując ze swymi kolegami w innych krajach Europy, chętnie przenoszą do nas efektywne metody działania w tym zakresie. Edukacja dla bezpieczeństwa bowiem obejmuje swym zasięgiem cały świat, gdyż wiele dzisiejszych zagrożeń ma globalny wymiar i podstawą skutecznego im przeciwdziałania jest współpraca społeczności wszystkich krajów.

Bibliografia

Bąk-Romaniszyn, L. (2013). *Choroby społeczne i cywilizacyjne – wybrane zagadnienia*, Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Medycznego.

Błachut, A. (2012). *Zagrożenia w ruchu drogowym*, [w:] *Edukacja dla bezpieczeństwa*, Bielsko-Biała: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Administracji.

Bożek, M., Czuryk, M., Karpiuk, M., Kostrubiec, J. (2014). *Służby specjalne w strukturze władz publicznych. Zagadnienia prawnoustrojowe*, Warszawa: Wydawnictwo Wolters Kluwer.

Dworecki, S. (2001). *Zagrożenia bezpieczeństwa państwa*, Warszawa: Wydawnictwo AON.

Jagiello, Z. (2008). *Wybrane problemy bezpieczeństwa państw, narodów oraz społeczności lokalnych na początku XXI wieku*, Wałbrzych: Wydawnictwo PWSZ im. Angelusa Silesiusa, Wałbrzych.

Fehler, W. (2007). *Zagrożenie – kluczowa kategoria teorii bezpieczeństwa*, [w:] *Współczesne postrzeganie bezpieczeństwa*, red. K. Jałoszyński, Bielsko-Biała: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Administracji.

Jakubczak, R. (2006). *Bezpieczeństwo narodowe Polski w XXI wieku. Wyzwania i strategie*, Warszawa: Wydawnictwo Bellona.

Koziej, S. (2008). *Między piekłem a rajem. Szare bezpieczeństwo na początku XXI wieku*, Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek.

Kunikowski, J. (2011). *Edukacja dla bezpieczeństwa we współczesnym społeczeństwie*, [w:] *Nauka, edukacja, wychowanie*, T. Zacharuk, N. Nyczkało, J. Kunikowski (red.), Siedlce: Wydawnictwo Uniwersytetu Przyrodniczo-Humanistycznego.

Marczuk, K. P. (2009). *Bezpieczeństwo wewnętrzne w poszerzonej agendzie studiów nad bezpieczeństwem (szkoła kopenhaska i human security)*, [w:] *Bezpieczeństwo wewnętrzne państwa. Wybrane zagadnienia*, S. Sulowski (red.), Warszawa: Wydawnictwo Elipsa.

Morawska, U. (2012). *Charakterystyka zagrożeń powodziowych*, [w:] *Edukacja dla bezpieczeństwa*, Bielsko-Biała: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Administracji.

Nowaczyk, I. (2015). *Edukacja dla bezpieczeństwa jako forma przeciwdziałania zagrożeniom*, [w:] *Wybrane problemy i wyzwania bezpieczeństwa. Bezpieczeństwo jednostkowe – bezpieczeństwo zbiorowe. Ujęcie interdyscyplinarne*, K. Zawieja-Żurowska (red.), Konin: Wydawnictwo Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej w Koninie.

Nowak E., Nowak M. (2011). *Zarys teorii bezpieczeństwa narodowego. Zarządzanie bezpieczeństwem*, Warszawa: Wydawnictwo Difin.

Okoń, W. (1998). *Wprowadzenie do dydaktyki ogólnej*, Wyd. Akademickie Żak, Warszawa 1998, s. 68-69.

Paśnicka, A. (2012). *Znaczenie edukacji w ochronie przeciwpożarowej*, [w:] *Edukacja dla bezpieczeństwa*, Bielsko-Biała: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Administracji.

Pieczywok, A. (2011). *Wybrane problemy z zakresu edukacji dla bezpieczeństwa. Konteksty – zagrożenia – wyzwania*, Warszawa: Wydawnictwo AON.

Siuda, T, Zaczek-Zaczyński, K. (1999). *Edukacja obronna młodzieży szkolnej i akademickiej, [w:] Współczesne zagadnienia edukacji dla bezpieczeństwa*, R. Stępień (red.), Warszawa: Wydawnictwo AON.

Słoma, J. (2017). *Żyję i działam bezpiecznie. Podręcznik do edukacji dla bezpieczeństwa dla szkoły podstawowej*, Warszawa: Wydawnictwo: Nowa Era.

Stańczyk, J.(1996). *Współczesne pojmowanie bezpieczeństwa*, Warszawa: Wydawnictwo AON.

Strategia Bezpieczeństwa Narodowego Rzeczypospolitej Polskiej (2014), Warszawa: Wydawnictwo Biura Bezpieczeństwa Narodowego.

Sulowski, S. (2009). *O nowym paradygmacie bezpieczeństwa w erze globalizacji, [w:] Bezpieczeństwo wewnętrzne państwa. Wybrane zagadnienia*, S. Sulowski (red.), Warszawa: Wydawnictwo Elipsa.

Ściborek, Z., Wiśniewski, B., Kuc, R. B., Dawidczyk, A. (2015). *Bezpieczeństwo wewnętrzne. Podręcznik akademicki*, Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek.

Ziemkiewicz-Gawlik I, Grudowski P. (2016), *Jakość kształcenia w edukacji specjalistów do spraw bezpieczeństwa wewnętrznego, [w:] Współczesne wyzwania dla edukacji*, P. Grudowski (red.), Poznań: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Bankowej.

Ustawa z dnia 24 sierpnia 1991 r. o ochronie przeciwpożarowej (Dz. U. z 2009 r. nr 178, poz. 1380).

Ustawa z dnia 8 września 2006 r. o Państwowym Ratownictwie Medycznym (Dz. U. z 2006, Nr 191, poz. 1410).

portaloswiatowy.pl (dostęp: 08.01.2018).

Summary: The article presents the creation and development of the education system for security in schools in our country. It was started in 2009 and based on a pre-existing civil defensive training. The author explains the reasons of this change, which are related to the increase in the level of military security and deterioration of internal security at the same time. The number of threats that people encounter every day is constantly growing. Therefore, there is a need to implement actions that will prevent, monitor and eliminate them. However, the main purpose of this school subject is to prepare future citizens for proper actions in dangerous situations.

Key words: human, modernity, education, security, threats, continuity

Zdzisław Jezierski, doktor habilitowany nauk humanistycznych w zakresie historii wojskowości, obszar zainteresowań: wojsko w systemie bezpieczeństwa narodowego, współczesne zagrożenia państwa i formy przeciwdziałania im.

Kontakt z autorem: zdzislawjezierski@wp.pl